

Gyulafehérvári séta Bethlen Miklós kancellárral*

Bethlen Miklós (1642–1716) legfontosabb művei életének utolsó, rabságban, illetve bécsi kényszerlakhelyen töltött éveiben keletkeztek. Akárcsak *Élete leírása*, *Imádságoskönyve* is a bukott politikus gondolatgazdag, önigazolás szándékával fogant alkotása. Mindkettőt 1705-ben kezdte írni a fogolyként Nagyszebenből Bécsbe szállított erdélyi kancellár.

Az *Imádságoskönyv* első részének egyik betétjében rabságának második esztendejében, 1705. január 23-án, reggel hét és nyolc óra között, őrségváltás idején látott nagyszebeni álmát írta le: „Én Fejérváratt lévén álmomban látám: hát én a Kendervár felől jövök egy becsületes nagy főemberrel, ki is balkezem felől jő vala; mikor a Prépost-kapu és Frumentaria Domus között jövünk vala a templom felé, csak hirtelen kapák az ördögök azt a főembert mellőlem..., a templom s a vár¹ között úgy elvívék..., mint mikor a héja elviszi a pislent, irtóztató volt nézni. [...] szót hallék, mely ez vala: Látod-é amott (nem messze a templom sanctuariuma mellett kívül a fejedelmek temetése aránt² mutata) ama zöld pázsitos halmocskán áll egy ember, az a Jézus Krisztus...³ A leírt hely szomszédságát, a Gálfi- és Frumentaria-ház előtti „piacot”, azaz teret *Élete leírásában* is említi.⁴

Évtizedekkel ezelőtt az előbb idézett szöveg szolgáltatta a bizonyítékot a korábban egészen másutt keresett gyulafehérvári fejedelmi ágyúöntőház, a Kendervár, illetőleg a Prépostság és a Prépost-kapu tényleges helyének meghatározására, s akkori felfedezéséről elsőként éppen szegedi barátaim és jóakaróim, köztük az Ünnepelet előtt számolhattam be, de az ő körükhöz köt első jelentősebb, Gyulafehérvár történeti helyrajzához kapcsolódó próbálkozásom, amiben a római feliratokat gyűjtő humanisták helyrajzi vonatkozású megjegyzéseit igyekeztem értelmezni.⁵ Az idézetben szereplő másik épületről, a Domus Frumentariáról, azaz a Gabonás-házról hosszú ideig hittem, hogy a palota és a székesegyház együttesét észak felől védő földmű részeként, terményraktárként emelhették az 1687 utáni években. E tévedésemet kívánom az alábbiakban helyesbíteni.

Giovanni Morando Visconti császári hadmérnök 1711-ben készült, mellékelt felmérésén nagyjából azonosíthatók a Bethlen Miklós által emlegetett helyrajzi részletek: a Frumentaria-ház (K), a Kendervár (1), az általa várnak nevezett fejedelmi palota keleti istállóudvarán a Prépost-ház (C4), a középső udvar (C3), a templom, azaz a székesegyház (A), valamint a Gálfi-ház (9) is. A kancellár által leírt álmátásnak egyedül a felmérésen látható, a palotát és a székesegyházat védő, valamikor 1687 és 1696 között emelt, s 1705-ben is létezett földmű (L) mond ellent, bejárhatatlanná és beláthatatlanná téve az álombéli útvonalat, jóval korábbi, „békeidőkre” keltezve a látomásban felmerült emlékfoszlányokat is.

* A tanulmány az OTKA által támogatott, 108744 számú, *Reprezentáció és anyagi kultúra a 17. századi erdélyi fejedelmi udvarokban* című projekt keretében készült.

¹ A fejedelmi palota.

² A kereszthajó déli szárának apszisa, amelyben a fejedelmi síremlékek egyike állott.

³ BETHLEN Miklós *Művei* = KEMÉNY János és BETHLEN Miklós *Művei*, kiad. V. WINDISCH Éva, Bp., Szépirodalmi, 1980 (Magyar Remekírók), 1026–1027 (kiemelés tőlem).

⁴ *Uo.*, 895.

⁵ KOVÁCS András, *Humanista epigráfusok adalékai Gyulafehérvár közép- és koraiújkorai helyrajzához* = SZAMOSKÖZY István, *Analecta Lapidum, 1593; Inscriptiones Romanae, 1598*, kiad. BALÁZS Mihály, MONOK István, bev. Mihai BĂRBULESCU, KOVÁCS András, Szeged, Scriptum, 1992 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 33), 25–35; KOVÁCS András, *Carlsburg, città delle iscrizioni romane = Epigrafi romane di Transilvania raccolte da Giuseppe Ariosti e postillate da Scipione Maffei: Biblioteca Capitolare di Verona. Manoscritto CCLXVII*, Studi e ricerche a cura di Gian Paolo MARCHI, József PÁL, Verona, Szegedi Tudományegyetem–Università degli Studi di Verona, 2010, 99–124.

A Frumentaria-ház mibenlétét a gyulafehérvári fejedelmi birtokközpont Bethlen Miklós álmához időben közeleső, nemrégiben előkerült 1696-os leltára⁶ világította meg. Kiderült, hogy az összeírók a fejedelmi palota Prépost-kapuja előtt megviselt, de igényes építetűre utaló, boltozott pincéjű és faragott kőkeretes ajtókon át megközelíthető, boltozott „mennyezetű” (!), földszinti helyiségekből álló nagy épületet találtak. Ezt, akárcsak a leltározás idején már elpusztult melléképületeit gabona tárolására használta a megszálló hadsereg, hihetőleg korábban, még az Apafi-korban kialakult funkciójának megfelelően. A leltározók feljegyzése örökölte meg ugyanakkor az épület másik, figyelemreméltó Báthory-ház elnevezését is, a somlyói Báthoryak valamelyikének nevéhez kapcsolva az együttest.⁷

Évekkel Bethlen Miklós születése előtt, ugyanazzal a házzal kapcsolatban David Fröhlich azt jegyezte fel a *Medulla geographiae*ban,⁸ hogy a Gyulafehérvárott talált római feliratok nagy részét a fejedelmi istálló meg a Báthory-ház épületébe falazták volt be. Az utóbbiban – mint írta – régebben a pénzverő és a nyomda működött, ottjártakor, 1630 táján azonban már a kollégium professzorai laktak. Kijelentéseivel kapcsolatban fel kell figyelünk arra, hogy a fejedelmi pénzverőt 1620-ban egy oklevél a Szent György utca északi során, a későbbi kollégium szomszédságában említi (19b). Ugyanaz az épület korábban, 1607 előtt a fejedelmi istálló szerepét is betöltötte; oda telepítette később, 1622-ben Bethlen Gábor a fejedelmi nyomdát is.⁹ Ezen kétséghatározatlan adatok világánál a tudós eperjesi geográfus kijelentése félreértésnek tűnik: az általa a Báthory-házzal együtt emlegetett fejedelmi istálló ugyanis ottjártakor már a palota harmadik, keleti, a húszas években éppen Bethlen Gábor által kialakítani kezdett udvara, a Báthory-ház déli szomszédja volt, aminek magját az erdélyi prépost emeletes, ma is mutatós, késő gótikus kapualjából nyíló középkori palotája alkotta (C4).

A Herbornból érkezett kollégiumi professzorok és családjuk, személyzetük befogadására, valamint jelentős természetbeni jövedelmeik tárolására alkalmasnak ítélt együttes Fröhlich általi jellemzése arra is utal, hogy a megszokottnál tágasabb, igényesebb épületről volt szó. Egykori mibenlétét, kinézését illetően nem sokat árulnak el egy mentőátásról szóló, felületes közlemény megállapításai sem.¹⁰

Az épület 17. századi történetére vonatkozó néhány adat csak arról győz meg, hogy a makacsul továbbélő elnevezés az előző század végén létrejött nevezetes épületet jelölhetett.

Keresésében kiindulópontunk az egykori prépostság lesz. Az idős Szeremlyéni (Zeremlyéni) Sztás (Zitás) Ferenc prépost, egykori királyi titkár által 1523 táján újjáépített vagy bővített emeletes épület reprezentatív pontja lett a késő középkori Gyulafehérvárnak, s az

⁶ „Bathori avagy Frumentaria ház. Ezen megnevezett háznak kapuja és azon belől jobb kéz felől lenni szokott szekérszínye a mostani változások alatt minden nemű fa épületek résziből egészlen elpusztultanak, találatván fenn állani csak pusztán maradt kőfalai. Ez megemléltett szekérszín helyével azon egy udvaron általellenben vagyon a Frumentaria ház szakadozott és igen elsorvadozott sendely fedél alatt, melynek régi, jó tornácza mindenestől fogva elpusztult, sendely fedelét mind léczestől leszagatván a németek, az míg elérhették, hagyván fedelének csak pusztá szarufáit. Innét nyílik arra csak pusztá ajtó, melynekis bemenőleg jobb kéz felől való faragott kőmellyékét kitörték. Ennek mennyezeti, mind penig alatta pinczéje igen jó bolthajtásosok.” – Az utóbbi években bukkant fel a gyulafehérvári fejedelmi birtokközpont 1696-os leltára (Magyar Nemzeti Levéltár. Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak. A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára. F 3. Centuria H. h. 53.) Értelmezése és kiadása az egykori fejedelmi palota épületeinek kutatásával párhuzamosan folyik.

⁷ Gyulafehérvár helyrajzának régebbi kutatói valószínűleg éppen e helynévből kiindulva jutottak téves következtetésekre. Vö. VESZELY Károly, *Képek Gyulafehérvár múltjából*, Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat Évkönyve, 1894, 35. Az általa „Báthoryak palotájának” nevezett épületet tévesen azonosította a fejedelmi palota tüzezlaktanyává alakított keleti istállóudvarával. – BITAY Árpád (*Az Alba Iulia-i Római katolikus Székesegyház és környéke*, Gyulafehérvár, 1936, 4) szerint János Zsigmond és Apafi Mihály a Báthoryak régi palotájának kaszárnyává alakított részén laktak.

⁸ *Castrum passim vetustissimorum palatiorum rudibus, et antiquitatum Romanorum monumentis scatet, quorum tamen praecipua translata sunt in stabulum principis, domumque Bathorinam, quae et Typographiam et officinam monetariam antehac continebat, nunc vero habitationi Professorum inservit. Medulla geographiae practicae [...] X. De Transsylvania*, Bártfa, 1639, 375 (RMNy 1758).

⁹ Vö. KOVÁCS András, *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda és szomszédsága*. (Megjelenés előtt.)

¹⁰ Gheorghe ANGHEL, *O locuință din secolul al XVII-lea descoperită în Alba Iulia*, Apulum, 1967, 361–378.

maradhatott a következő évtizedekben is.¹¹ Verancsics Antal prépost távozását (1549) és a szekularizációt követően akkor említik ismét forrásaink, amikor Báthory Kristóf akaratából időlegesen, a szemközti kolostor lakhatóvá tételéig, az Erdélybe érkezett jezsuita szerzeteseket helyezték el benne; ők később, még 1582 februárjában is ott laktak.¹² Forrásaink tanúsítják, hogy közvetlen összeköttetés híján a serdülő Báthory Zsigmond a tanórákra is csak a fejedelmi palotából kiindulva és a székesegyházat észak felé megkerülve mehetett.¹³

A jezsuita szerzetesek távozása után a prépostság új lakója Erdély kormányzója, Ghiczi János lett, s rezidenciája – úgy tűnik – időlegesen a fejedelmi székváros tényleges hatalmi központjává, kiemelt jelentőségű helyévé lépett elő a kiskorú fejedelem lakta egykori püspöki palotához viszonyítva. Ezt a benyomást legalábbis megerősíteni látszik az a tény, hogy röviddel Báthory Zsigmond nagykorúsítása után éppen a prépostság szomszédságában kezdett építkezésbe a korabeli Erdély két önjelölt hatalmassága, az István király utódlásáért folyó verseny egyik veszteseként immár erdélyi pozícióinak kiépítésére, talán a kormányzói tisztség megszerzésére is törekvő Báthory Boldizsár¹⁴ (1555–1594) meg egykori pártfogoltja az ifjú fejedelemhez pártolt, s a hatalomért vívott harcban a fejedelem unokatestvéreivel is szembe forduló, törtető Jósika István (megh. 1598).

Amennyire ma megítélhetjük, a Frumentaria helyén korábban nem rendelkeztek ingatlanlással a Báthory család tagjai. Somlyói Báthory András árva fiainak házáat 1570-ben említi egy oklevél a „székesegyházzal szemben”,¹⁵ tudunk Boldizsárnak az 1594-es kivégzéséig lakott gyulafehérvári rezidenciájáról is a Kendervárhoz vezető utcában¹⁶ (24), s az övével nagyjából szemben állhatott az a ház, amellyel 1589. április 5. előtt testvére, István, akkor még krasznai főispán „pro hospitio” rendelkezett a Kendervár és néhai Bánffylosonczy György árvái házának szomszédságában.¹⁷ Nagybátyjuk, Báthory Kristóf a Szent György-kapu utcájában fekvő Szent András-oltár házáat (D) kapta adományba János Zsigmond fejedelemtől 1568-ban,¹⁸ később bizonyára öccsével egy fedél alatt, a fejedelmi palotában lakott.

Volt azonban Boldizsárnak 1594-ben egy másik, épülő, az előbb említetténél nyilván igényesebb háza is a Prépostság közelében. Ennek az épületnek az unokatestvérek hatalmi vetélke-

¹¹ KOVÁCS, i. m. (1992), 27–28. – KOVÁCS András, *Gyulafehérvár, az erdélyi püspökök középkori székhelye = Márton Áron Emlékkönyv: Születésének 100. évfordulóján*, szerk. MARTON József, Kolozsvár, Glória, 1996, 197–198; KOVÁCS, i. m. (2010), 110–112.

¹² BALOGH Jolán, *Kolozsvári kőfaragó műhelyek: XVI. század*, Bp., MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1985, 270, 273.

¹³ Báthory Zsigmond neveltetése kapcsán esik szó arról, hogy ösvényt kerítettessenek el a fejedelmi palota és Báthory nevelőjének, Leleszi János atyának lakhelye, a rendház között. Erre nem lett volna szükség, ha a prépostságban található jezsuita rezidencia és a palota között közvetlen összeköttetés lett volna. Vö. BARTÓK István, *A gyulafehérvári fejedelmi udvar és az ifjú Báthory Zsigmond = Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Gondolat, 1987, 142.

¹⁴ HORN Ildikó, *Báthory András*, Bp., Új Mandátum, 2002, 158–159.

¹⁵ GÁLFI EMŐKE, *Az egyházi javak szekularizációja és az erdélyi fejedelmek székvárosának születése* (megjelenés előtt: Erdélyi Múzeum, 2016, 1, 73. jegyzetben) id. oklevél regesztája: 1570. március 23. II. János a királyi embereknek: Hűség szolgálatai jutalmául Beregzo-i Hagmas-i Kristóf (m) tanácsúrnak adományozza néhai Mosdossy Ambrus (e) kőházát, amely egykor a Szent Kereszt oltár igazgatóságához tartozott, és amely Gyulafehérváron (in hac civitate nostra Alba Iulia) a falakon belül a katedrálissal szemben fekszik (intra muros ex opposito templi cathedralis), szomszédságában néhai Somlyó-i Bathori András (m) árváinak háza, másfelől Wysseleni Miklós (e) ítélmester és az ítélszék esküdt ülnökeinek háza áll. A ház Mosdossy Ambrusnak élethossziglan volt eladományozva, és halálával szállt vissza a kincstárra. Tartozéka három szőlő a gyulafehérvári szőlőhegyeken, úgymint az Eleomal-on, Pappataka-n, és a Chyatarimal-on. Elrendeli a kedvezményezett bevezetését az általa adományhozott ház és szőlők birtokába. Fejedelmi emberek: Chanadi Demeter, Zekesfeyerwary András, Galffi János, Benkeo János, Feltoty András kancelláriai írnokok.

¹⁶ KOVÁCS András, „Egy kőhajításonyira kollégiumunktól és templomunktól...”: *Néhai Csáki (VII.) István gyulafehérvári házáról (1648)*, Erdélyi Múzeum, 2011, 3–4. sz., 4–5, 9–10.

¹⁷ *Báthory Zsigmond Királyi Könyvei 1582–1602*, kiad. FEJÉR Tamás, RÁCZ Etelka, SZÁSZ Anikó, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2005 (Erdélyi Történelmi Adatok VII, 3; a következőkben: ETA VII, 3.) 1000. sz.

¹⁸ GÁLFI, i. m., 82–83. jegyzet.

dését is megvilágító történetét kortársak, Somogyi Ambrus¹⁹ és Szamosközy István,²⁰ illetve az előbbieket szövegét felhasználó Bethlen Farkas művéből²¹ ismerjük.

Az építkezést Báthory Boldizsár kezdte, de befejeznie nem sikerült. Somogyi Ambrus egyrészt a vállalkozás nagyszerű módját (*magnificentissime*) hangsúlyozza, másrészt azt, hogy ez a rezidencia a Ghyczy János kormányzó által 1584-től haláláig, 1589 januárjáig lakott prépostság épületének szomszédságában épült.

Az építkezés kezdetét tekintve irányadó lehet a fejedelmi unokatestvérek pályafutásának alakulása a kormányzó halála után: ifj. Báthory Istvánból váradi főkapitány (1589. április), Boldizsárból pedig ugyanabban az évben Fogaras örökös ispánja és „korengedményes” tanácsúr lett.²² Somogyi Ambrus az 1590. évvel kapcsolatban összegezte az építkezéssel kapcsolatos mondandóját, s hangsúlyozta, hogy mindez Boldizsár és Zsigmond első, éppen Jósika Istvánnal kapcsolatos összecsődülése után történt. Nem sokat segítenek a pontosabb keltezésben az építkezésre vonatkozó adatok sem: Szamosközy István 1594-re keltezett feljegyzéseiben csak arról olvasunk, hogy előbb Boldizsár gyulafehérvári házának a boltozata omlott be, azután pedig „röviddel a halála előtt” az általa Fogarasban építtetni kezdett „palota”, azaz nagyobb terem boltozata is. Somogyi Ambrus feljegyezte ugyan, hogy az épület alapozásának elkészülte után valamennyire előrehaladt a gyulafehérvári építkezés, de nem ejtett szót a Szamosközy által rögzített, a segédkező kék darabontok életét követelő szerencsétlenségről; előadását pedig azzal zárta, hogy Boldizsár műve félbemaradt, és feljegyzései készítésének idején, legkorábban tehát 1604-ben is félben állt.

Mindezek alapján úgy véljük, hogy a tanácsúr új rezidenciájának az építése 1590-ben kezdődhetett, de folytatása, az elkészült és fedél alá került földszint boltozása, így a Szamosközy által leírt szerencsétlenség is a következő évek fejleménye volt. Báthory Boldizsár egyik építkezésére 1591 augusztusában küldtek tizenegy kolozsvári kőművest, úti céljuk azonban a kőművesek nagy számát tekintve inkább Fogaras lehetett.²³

A Báthory-ház építésének időrendjére világít rá az a szerződés is, melynek értelmében Jósika István 1591. május 6-án megvásárolta mindszenti Boronkay János (megh. 1604) vízaknai sókamrás és testvérei sarokházát a gyulafehérvári várban, Kovacsóczy Farkas kancellár házának szomszédságában, Gálfi János tanácsúr házával szemközt.²⁴ Az építési szezon kezdete (Szent György-nap) után nem egészen két héttel kelt oklevél megerősíteni látszik Somogyi Ambrus állítását, hogy Boldizsár házának építése már az előző évben elkezdődhetett. Minthogy Jósika Istvánnak korábban is volt fejedelmi adományból szerzett háza a várban, Tálkötő/Tollkötő Péter és Szeben városházának szomszédságban, a Szentegyház és a Szász utca sarka táján,²⁵ s újabb házának vásárlásánál a távol lévő (?) fejedelmi kamarást Zikzai Imre deák fejedelmi számvevő képviselte – ő fizette ki az eladónak a gyulafehérvári viszonylatban magasnak számító, 800 magyar forintos vételárat. Nem nehéz hitelt adnunk Somogyi Ambrus és Bethlen Farkas állításának, hogy Jósika István valóban az ifjú fejedelem biztatására kezdett Boldizsárral versengve

¹⁹ Ambrosii SIMIGIANI *Historia rerum Ungaricarum et Transsilvanicarum ab anno 1490 usque 1606*, ed. Josephus Carolus EDER, I, Cibinii, Hochmeister, 1800, 121; Fordítása: SOMOGYI Ambrus, *História Magyar- és Erdélyország dolgaírói az 1490-es évtől 1606-ig*, II. kötet, 3–4. könyv, ford. SZABÓ György, Máriabesnyő, Attraktor, 2013, 16–17.

²⁰ SZAMOSKÖZY István, *Történeti maradványai*, kiad., bev. SZILÁGYI Sándor, IV, Bp., 1880 (MHHS, 30), 41; BALOGH, *i. m.*, 294.

²¹ Wolfgangi de BETHLEN *Historia de rebus Transsilvanicis*, tomus III, ed. Josephus BENKÓ, Cibinii, Hochmeister, 1788², 3–4; BETHLEN Farkas, *Erdély története*, III. (6–7. könyv), ford. BODOR András, jegyz. KRUPPA Tamás, Bp.–Kolozsvár, Enciklopédia–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004, 194.

²² *Erdélyi Országgyűlési Emlékek / Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae (1576–1596)*, III, szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., Akadémiai, 1877. 266; *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1222–1599)*, kiad. BOGDÁNDI Zsolt, GÁLFI Emőke, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2006 (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1; a következőkben: ETA VIII. 1.) 606–607. sz. 1589. febr. 1. előtt.

²³ BALOGH, *i. m.*, 260. A számadáskönyvi bejegyzés szerint Tordáig, a következő postaállomásig vitték őket, így nem dönthető el, hogy Gyulafehérvár vagy Fogaras felé utaztak-e.

²⁴ ETA VIII. 1. 829. sz.

²⁵ ETA VII, 3. 909. sz., 1589. febr. 15.

építkezni. Ez a sarokház, mint láhattuk, szomszédos volt Kovacsóczi Farkas kancellár házával, vele szemben pedig, az utca másik oldalán (e regione, platea interiacente) Gálfi János tanácsúrnak, a fejedelem egykori nevelőjének a rangos háza (9) állott.

A vonatkozó oklevélnek ez a részlete a késő középkori és kora újkori Gyulafehérvár helyrajzában egy mindeddig ismeretlen részletére vet fényt. Kovacsóczi Farkas kancellár különlegesen igényes, könyvesházat, ebédlőházat, kincstartó boltot is magában foglaló rezidenciája²⁶ ezek szerint nem azonos a korábban feltételezett, a Kendervár szomszédságában álló épülettel, ami valójában János nevű testvére háza volt. A rendelkezésünkre álló adatokból az is kiderül, hogy 1583-ban három különálló épület állott itt egymás szomszédságában: Kovacsóczi Farkas háza,²⁷ szomszédjában Sombori Lászlónak, a másik *praeses*nek a frissen vásárolt, „kanonoki kőháza” és végül Boronkai Lászlónak, János vízaknai sókamarás testvére háza. Az említettek közül ki kell emelnünk az első kettőt, ugyanis a 16. század elején Megyericsei János római feliratokat talált a Szent György- és a Ker. Szent János-oltár házában, s ezek később, Szamosközy *Analectája* keletkezésének idején már a kancellár házát díszítették.²⁸ Arra kell tehát gondolnunk, hogy legalább két oltárosház állhatott itt egymás szomszédságában, ezek idővel Kovacsóczi Farkas és Sombori László házai lettek, sőt Sombori László halála (1589) után, a Sombori árvák gyámjaként mindkét épület a kancellár kezelésébe került. A birtokosok személye ugyanakkor rávilágít egy másik vonatkozásra is: somlyói Báthory András árváinak fentebb már említett, 1570-ben a székesegyházzal „szemben állónak” minősített házában éppen Sombori László későbbi házában kellett lennie. Az egyetlen ellentmondás, ami az „ex opposito templi cathedralis” kifejezés ilyen értelmezésének ellentmondana, a korábbi, Szent Kereszt-oltáros házzal való azonosítás; ez származhat kancelláriai, vagy olvasási hibából, amennyiben valaki összekeverte Ker. Szent János- és a Szent Kereszt-oltár házát, de megtörténhet, hogy Megyericsei halála után, a reformációt megelőző utolsó évtizedekben az épület valóban a másik oltár beneficiuma lett. A házsor harmadik épülete jutott Jósika István tulajdonába 1591 után.

Hol lehetett ez az épület? Ha az 1711-es felmérésre tekintünk, akkor meg kell állapítanunk, hogy a 17., 9. és 26. számmal jelölt épületek, köztük Gálfi János háza a 16. század végétől kezdve összefüggő házsort alkottak, ismert tulajdonosokkal (1648-ban a nyugat felé kiugró épület még nem létezett). Kézenfekvő tehát, hogy a Prépostságot tengelynek tekintve, a fejedelmi unokatestvérrel versengő *homo novus* házát nyugat, azaz a székesegyház irányába keressük. Minthogy az idézett oklevél sarokházzal beszél a Gálfi házzal szemközt, olyan épületsorra kell gondolnunk, amely az Olasz- vagy Szentegyház utca nyugati sorának a meghosszabbításában szelte át a várkapukat összekötő, Szent György, illetve Szent Mihály utcát. Ez az épületsor 1711-ben már nem létezett, ide tartozó épület adásvételéről pedig utoljára 1614-ben szól adat.²⁹ Ezeknek az eredetileg oltáros vagy kanonoki házaknak a jelentőségére és kiugróan magas értékére is rávilágít 16. századi ismert tulajdonosaik sora, köztük a fejedelemség két, egymást követő kancellárja, valamint Sombori László praeses is. Nem kívántatik sok fantázia annak belátásához sem, hogy éppen ez a házsor képezhette a középkori káptalani város nyugati, a püspöki város felé eső határát.³⁰

Báthory Boldizsár vállalkozását, derül ki idézett forrásainkból, szerencsétlenség is lassította: az építés során összedőlt boltozat omladékai maguk alá temették az apróművesként segédkező testőrgyalogokat. Hasonló baleset később, még Boldizsár halála előtt, az általa átépített Fogarasban is bekövetkezett. Az építkezési balesetek e gyanúsnak tűnő ismétlődését rossz ómen gyanánt jegyezte fel a kortárs Szamosközy István, valójában – úgy tűnik – csupán az építési technika korabeli, a késő reneszánsz építészetére jellemző változásáról van szó. Erdélyben a 16. század utolsó negyedében váltotta fel az addig előnyben részesített donga-, illetve kereszt-

²⁶ SZÁDECZKY Lajos, *Kovacsóczi Farkas kancellár, 1576–1594*, Bp., MTT, 1891, 70; BALOGH, *i. m.*, 293.

²⁷ ETA VIII.1. 355. sz.

²⁸ KOVÁCS, *i. m.*, (1992), 29.

²⁹ ETA VII, 3, 382. sz.

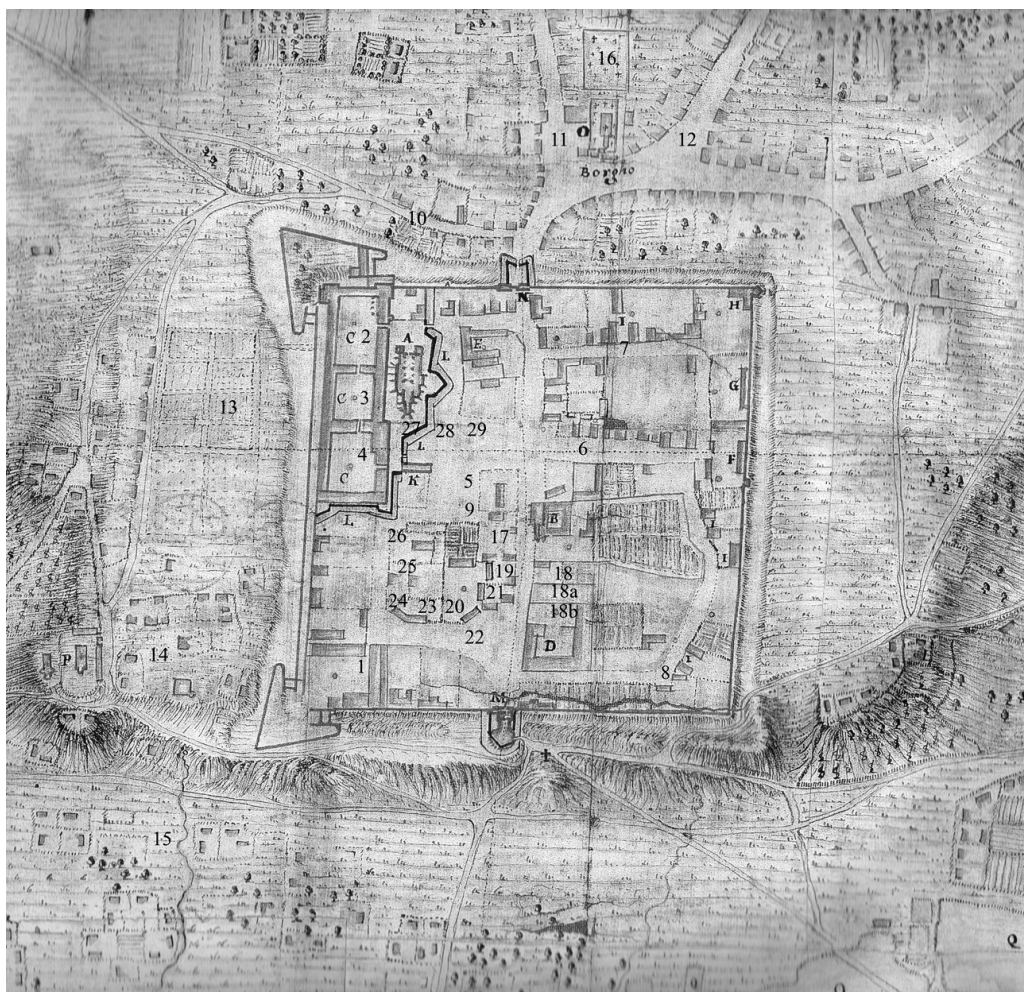
³⁰ KOVÁCS, *i. m.*, (1992), 198.

boltozatos szerkezeteket a fiókos dongaboltozat. A régi megoldás szigorú szerkezeti követelményeiről lemondó újításokat alkalmazó erdélyi kőművesek egyre-másra okozták a baleseteket, így 1588 januárjában a kolozsvári tanács arra kényszerült, hogy visszavonja az ottani kőműves cég 1524-ből származó kiváltságait, helyette azután a következő év folyamán megszületett a mesterré válás követelményeit szigorító, előbb a kolozsvári tanács, 1591-ben pedig a fejedelem által is megerősített új céglevél.³¹

Báthory Boldizsár építkezéseit ezek a szerencsétlenségek lassították, aligha hihető azonban, hogy meg is állították. A gyulafehérvári Báthory-ház földszintjét szintén boltozottnak mondja az idézett leltár. Ma már nem dönthetjük el, hogy mikor épült a leltárban emlegetett boltozat, az építkezések szokásos menetéből kiindulva azonban arra kell gondolnunk, hogy a tervezett épület egyik helyiségének a boltozata okozhatta a fentebbi balesetet. A boltozott földszint ugyanakkor emeletet feltételez, így jelentős tömegű, a Prépost-házzal magasságában is versengő épület volt készülöben. Báthory Boldizsár lengyelországi szerepléséből, kétéves nyugat európai peregrinációjából, továbbá az Erdélyi Fejedelemség vezető rétegében elfoglalt helyéből, de az általa Fogarasban átépített épületrészekből ítélve is, gyulafehérvári építkezése az erdélyi késő reneszánsz építészet jelentős és igényes alkotása lehetett, ahogyan kiemelkedően igényes építészeti alkotás lehetett a vele versengő egykori páduás, az 1591-ben leánykérő követséggel Firenzébe küldött Jósika István háza is. Ez bizonyára elpusztult a századfordulón. Bethlen Gábor fejedelem vízvezetékének építése során a várban állított első csorgót a székesegyháztól nyugatra, a fejedelmi palota kapuja elé telepítették, ahonnan a vízvezeték „a templom oldala mellett elővívén, az város belső piac[á]ra deriválódott, és a várnak azon piacrúl a fejedelem istállói udvarára bemenő alsó kapuja előtt, nem messze az öreg templom faránál öntődött ki” – írja Szalárdi János.³² Fogalmazása arra látszik utalni, hogy a székesegyház szentélye és a Prépostkapuhoz vezető út között a 17. század második negyedében már nem álltak házak. Valószínű továbbá, hogy Bethlen Gábor városrendezési elképzeléseibe a Báthory-ház sem illett, lebontására azonban már nem került sor a nagy fejedelem életében, így maradhatott fenn a 18. század elejéig, s válhatott a kancellár álombéli útjelzőjévé.

³¹ 1589. jan. 3. [31] „Az keomyvesek Ceh lewelereöl Eghez warosul igr vegheztenek. Myerthogj Az tanachbol ilj bizonios okert Adattatot volt az keomyvesek Ceh levele, hogj eök Reghten elegedendeo es tudos keomiwes mestereknek profitealtak maghokat lennj, vgj annyra hogj minden fele keomwre, Epitesnek [!] elegedendeoknek haznosul, eoreokeosewl Epiteoknek vallottak magokat [31]” ilyen biztatasokra Attak volt Attiaink nekik az levelet, Mely constal az eönneön Ceh leweleknek eleyteol. De Immar eö kgmek warosul el untak az sok feo feo Nemes zemelielknek panazolkodasat az warosra valo zidalmakat, azonkeppen warosbelj Attiankfiaynak az keomywesek tudatlansaga miat Nagj karwallasokat es keserwes veszedelmeket. Mert ha mit Epitnekis Sacczolltatassal Epitik gonduisseletlenewl, es hol vgjan Az Epites ideie keozt le omol, zegheny Iffiakat, keomywes Inasit, seot Neha eö magokbanis [!] oda eölik, Nehol penigh ket vagy harom eztendeigh Epiteseok megh Indul, vgj annjera hogj teob Reze zarent nem allando, amit chinalnak. Melybeol vilagoson latzik, seot vgjan zemekel lattiak eo kgmek warosul hogj nem elegedendeo mesterek es nem erdemelnek semmikeppen olj leuelet, hogj Ideghen, Jo, tudos mestereket kj rekezthessenek es az tudos mesterek be ne jeöhessenek megh ne telepedhessenek. Azert io Itiletbeol Az Waros Jouara es hogj kilseo Nemessegis az Varost ne zidalmazza ekteleneol az mostanj keomjwesekeknek tudatlansaga miath, vegeztek egienleo Voxal eo kgmek, hogj Ceh leuelek ben Maradgion, nekik megh ne Adassek, hanem minden Ideghen keomiwesek zabadon be jeöhessenek ez Varosba, Epithessenek, seot ez illien tudos Mesterekteol ez It valo keomiwesekis tanolhassanak.” A Román Nemzeti Levéltár Kolozsvári Igazgatósága. Kolozsvár Város Levéltára. Kolozsvár Város Tanácsi Jegyzőkönyvei, 1585–1605. Vö. Samuil GOLDENBERG, *Chujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București, Academiei, 1958, 113; BALOGH, *i. m.*, 94–95; Gheorghe SEBESTYÉN, *O pagină din istoria arhitecturii României, Renașterea*, București, Tehnică, 1987, 64–65.

³² SZALÁRDI János, *Síralmas magyar krónikája*, kiad. SZAKÁLY Ferenc, Bp., Helikon, 1980, 96.

Giovanni Morando Visconti: Gyulafehérvár térképe, 1711 (részlet)

Az eredeti jelmagyarázat

- A. Chiesa Cathedrale posseduta da Reformati
- B. Chiesa de R^{di} Padri Gesuita (!)
- C. Palazzo o sia Residenza de S^{mi} Principi di Transilvania
- D. Colegio de Reformati – [korábban: Szent András-ház, Megyericsei János, Báthory Kristóf, iktári Bethlen Farkas, Geszthi Ferenc, Bethlen Gábor]
- E. Casa del su sig^r Governatore [ti. Bánffy György]
- F. Casa del su sig^r Conte Apor.
- G. Casa del sig^r Nicola Bethlem (!)
- H. Casa de sig^{ti} conti Teleki.
- I. Case spetanti alle Sedi Sassone.
- K. Magazeno al presente di farina. [korábban: Báthory-ház]
- L. Trinciaramento fatto per conseruazione de Magazeni che sono nel Palazzo.
- M. Porta din St Giorgio.
- N. Porta di St Michele.
- O. Chiesa din St Michele a P^{ti} Gesù.
- P. Chiese Valacche.

Javasolt azonosítások

- 1. Kendervár (a fejedelmi fegyvertár)
- 2. A fejedelmi palota konyhaudvara
- 3. A fejedelmi palota középső udvara
- 4. Prépostság, a palota istállóudvara
- 5. A várbeli „piac”, Szent Mihály utca
- 6. Olasz utca
- 7. Piacszeg utca (?)

- 8. Szász utca
- 9. Gálfi-ház
- 10. Vinci, Nyíró vagy Szent Miklós utca
- 11. Tégla utca
- 12. Boldogasszony utca
- 13. A fejedelmi kertek
- 14. Felső Major
- 15. Alsó Major
- 16. A jezsuiták 16. századvégi Szent Mihály-kápolnája és temetője (?)
- 17. Csáki-ház
- 18. Szatmári főesperesség – Apafi-ház
- 18a Szent Anna – Alia – Kemény-ház
- 18b Istálló (1604–), pénzverő (1620), nyomda (1623–)
- 19. Kapi-ház
- 20. Udvarhelyszék háza (1643) = Küküllő vármegye háza (1703)
- 21. Bethlen János háza (1643)
- 22. Kendervár utcája (1620) = Pap utca (1643)
- 23. Sibrik Gáspár háza (1607)
- 24. Báthory Boldizsár háza (1607)
- 25. Bedegi Nyári Pál háza (1607)
- 26. Petricevich Horváth Kozma háza = Tornyi Tamás háza (1606–1607)
- 27. Szent György-oltár (1517 e.), Kovacsóczi Farkas háza (1583–1594)
- 28. Ker. Szent János-/Szent Kereszt-oltár/Báthory árvák/Sombori László háza
- 29. Boronkai László/Jósika István háza